

Marsai Viktor

Szocialista projektkísérletek Etiópiában az 1960-as években¹

A hidegháború kitörése számos új kihívást tartogatott a kiépülő keleti blokk számára. A Szovjetunió meglehetősen korlátozott kapcsolatokkal és ismeretekkel rendelkezett a harmadik világról, amelynek jelentősége jól láthatóan felértékelődött a II. világháború utáni években, és amely ráadásul a dekolonizáción keresztül a gyors átalakulás fázisába lépett. Moszkva és szövetségesei számára központi kérdés volt, hogy gyorsan kiismerjék magukat az új viszonyok között, és felvegyék a versenyt nyugati ellenfeleikkel. Ebben a kontextusban Etiópia – Libériát leszámítva a fekete kontinens egyetlen olyan állama, amelyet az európai hatalmak nem tudtak tartósan gyarmatosítani – kiemelt jelentőséggel bírt.

Etiópia és a keleti blokk

Az orosz–etióp (abesszin) kapcsolatok egészen a 19. század végére nyúlnak vissza, amikor a felek hivatalosan is felvették egymással a diplomáciai kapcsolatokat.² Ezek azonban korlátozottak maradtak, és csak a II. világháború után tettek szert nagyobb jelentőségre. A kezdetek nem voltak egyszerűek. Azt, hogy a Szovjetunió mennyire nem ismeri a régiót, jelezte, hogy Moszkva támogatta Eritrea függetlenségét az etióp konföderációs igényekkel szemben. Nem véletlen, hogy ezzel hosszú időre sikerült elidegeníteni Addisz-Abebát.³ Mindez azonban nem jelentette, hogy a kapcsolatok teljes mértékben megszakadtak volna. Ráadásul Etiópia számára volt egy másik szocialista ország, amely fontos kapcsolatokat és tradíciókat ápol a Magasfölddel: Csehszlovákia. Prága jelentőségét mutatja, hogy

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

² YORDANOV 2016: 3.

³ YORDANOV 2016: 7.

1948-ban a szocialista blokk teljes afrikai importjának 85%-át adta.⁴ Az 1940-es évek végén Prága lőszert és harckocsikat adott el Etiópiának, és a cseh export volumene 1954-re elérte a kétmillió cseh koronát.⁵ Bár ez az összeg elhanyagolható volt a nyugati szereplők kereskedelméhez képest, mutatta, hogy az egyértelmű magasföldi amerikai befolyás ellenére a keleti blokk fővárosai rendelkeztek bizonyos jelenléttel Etiópiában. Így amikor az 1950-es évek közepén Hailé Szelasszié és az etióp vezetés megkezdte a „keleti nyitás” politikáját, azt viszonylag gyorsan meg lehetett valósítani a már meglévő csatornákon keresztül.

Ahogy Radoslav Jordanov monográfiájában rámutat, a szocialista országok között egyfajta munkamegosztás létezett a korai időszakban: Moszkva elsősorban a politikai fronton mozgott, a gazdasági terepet pedig átengedte a kisebb szereplőknek, mindenekelőtt Prágának. Az első lépések a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok létrehozására irányultak: Kelet-Afrikát üzleti delegációk keresték fel, és létrejöttek az első üzletkötések. A Szovjetunió hamar felismerte, hogy kávévásárlás nélkül nem nyerheti el Etiópia szimpátiáját, így az évtized végére a szuperhatalom is évi több ezer tonna kávéat vásárolt a Magasföldről.

A kialakuló közel-keleti versenyben nem volt könnyű megtartani Etiópia szimpátiáját, amely mindig is gyanakvással figyelte az arab világot és az ahhoz közeledő nagyhatalmakat. A csehszlovákok például súlyos diplomáciai bonyodalomba keveredtek, amikor 1955-ben ők is fegyvert adtak el Egyiptomnak.⁶ Ugyanakkor ekkorra a császár is egyre világosabban látta, hogy Etiópiának önmagában kevés jelentősége van a külső szereplők számára: a hidegháborús viszonyrendszer az, ami eldönti az egyes szereplők fellépését, így Addisz-Abebanak is ebben a koordináta-rendszerben manőverezve kell érvényesítenie akaratát. Az 1950-es évek végén Hailé Szelasszié két esetben is azt látta, hogy jó alkalom nyílt az etióp érdekek érvényesítésére, amelyet ezúttal Moszkva tudott támogatni. Egyrészt Szómália közelgő, 1960-as függetlensége miatt ismét előkerült Ogaden hovatarozásának kérdése, amely kapcsán Addisz-Abeba számíthatott a Szovjetunió támogatására. Másrészt a frissen függetlenné váló Szudán esetében hamar nyilvánvalóvá vált, hogy Kartúm nem szándékozik jelentősebb együttműködésre a keleti blokkal. Éppen ezért Etiópia el nem kötelezett státusza lehetőségét biztosított Moszkva számára, hogy ott szilárdítsa meg kelet-afrikai jelenlétét.⁷

⁴ MUEHLENBECK 2016: 18.

⁵ MUEHLENBECK 2016: 21.

⁶ YORDANOV 2016: 13.

⁷ YORDANOV 2016: 16–17.

A felek viszonyában Hailé Szelasszié 1959-es moszkvai és prágai látogatása jelentette a csúcspontot. A császár nyári körútján a két szocialista főváros mellett felkereste Jugoszláviát, Egyiptomot, Portugáliát, Franciaországot, az NSZK-t és Belgiumot is. A látogatások amellet, hogy változatosságukkal demonstrálták Hailé Szelasszié el nem kötelezett státuszát, az ötéves etióp fejlesztési terv számára próbáltak támogatásokat szerezni. Az uralkodó prágai tartózkodása során 30 millió koronányi hosszú távú, kedvezményes hitelt és 50 ösztöndíjat biztosított országa számára, amelyet hamarosan 3,5 millió brit fontnyi egyéb hitel egészített ki. Csehszlovákia számára óriási jelentőséggel bírt a barátsági és együttműködési megállapodás, mert ez volt az első ilyen jellegű szerződés, amelyet Prágának a szocialista blokkon kívüli szereplővel sikerült megkötnie.⁸ Ennél is nagyobb jelentőséggel bírt azonban a moszkvai látogatás. Ennek során a Kreml 90 millió rubelnyi, 2,5%-os kamatozású kedvezményes hitelt ajánlott fel az etióp gazdaság fejlesztéséhez. Ez az összeg nagyjából a 40%-át tette ki annak a kölcsönnek, amelyet a nyugati blokk garantált Addisz-Abeba számára, tehát mindenképp érdemi felajánlásnak tekinthetjük: annál is inkább, mert ebben az időben – és még sokáig – ez volt a legnagyobb felajánlás, amelyet Moszkva szubszaharai államnak tett.⁹ Az, hogy Hailé Szelasszié mintegy 100 millió amerikai dollárnyi összegre rúgó hitelfelajánlással tért vissza a szocialista fővárosokból, mindenképp jelentős gazdasági és politikai sikerként könyvelhető el. Legalább ennyire fontos volt, hogy az uralkodó pozitív benyomásokat hozott magával, azzal a meggyőződéssel, hogy nem csupán pénzügyi, de technikai-szakértői segítséget is várhat a keleti blokk országaitól.¹⁰ Mindennek ékes demonstrálása volt a szovjet hiteltől hamarosan felépülő asszabi kóolajfinomító vagy a csehszlovák mintafarm és cipőgyár, kiegészülve kórházakkal és iskolákkal.¹¹

A puding próbája...

Az összes hasonló projektnél fontos kérdés ugyanakkor, hogy a papíron jól mutató magas politikai megfontolások hogyan is néznek ki a gyakorlatban. Mivel a cseh tapasztalatok meghatározóak voltak a később érkező szocialista országok – így hazánk – számára is, érdemes kicsit alaposabban bemutatni az egyes vállalkozások körüli anomáliákat, mert azok jól mutatták azt a környezetet, amelyben a keleti

⁸ MUEHLENBECK 2016: 21.

⁹ YORDANOV 2016: 17.

¹⁰ YORDANOV 2016: 18.

¹¹ MUEHLENBECK 2016: 22.

blokk szakértőinek kellett dolgozniuk a felföldön, és amelyek komoly aggályokat keltettek, különösen a magyar pénzügyi és gazdasági szervekben. Ha részletesen megvizsgáljuk a csehszlovák példát, akkor azt látjuk, az jobban hasonlít fekete komédiához, mint komoly államközi projekthez.

Ami Prágát illeti, szakértői 1960-ban kezdték meg egy 5000 hektáros, olajos magvakat termelő farm kialakítását. Az európai delegációk nagyon kedvezően ítélték meg a helyi viszonyokat, és azzal számoltak, hogy évi kétszeri aratás után a befektetés négy éven belül megtérül. A megállapodás értelmében a csehszlovákok 10 évig használhatták volna a farmot, majd átadták volna az etiópoknak. A projekt végrehajtására a CSAFA nevű etióp–csehszlovák vegyesvállalatot hozták létre. Öt év elteltével azonban a beruházás csúfos kudarcot vallott, és nemhogy hasznot nem hozott, de a csehszlovák kormánynak kellett újabb és újabb összegeket átutalnia a CSAFA számára, hogy az csődbe ne menjen.

A bukásért legalább annyira felelős volt a szocialista szakemberek naiv hurrá-optimizmusa, mint az etiópok nemtörődomsége, érdektelensége és esetenként nyílt önzése. A tágabb kontextust vizsgálva jól látszott, hogy a császár modernizációs törekvései ellenére az 1960-as években Etiópia továbbra is alapvetően feudális ország maradt, ahol Addisz-Abebából kilépve a több évszázados beidegződések és mechanizmusok domináltak. Erre pedig a külső szereplők nem mindig voltak felkészülve.

Prága hamar szembesült azzal, hogy a dolgok nem a megbeszéltek szerint alakulnak. A csehszlovákok az etióp ígérekkel szemben csak 2500 ha területet kaptak, annak zöme is őserdő volt, amelyet először ki kellett irtani. Mindez jelentősen megnövelte a beruházási költségeket. Tisztázatlan volt a földterület tulajdonjoga: azt Aszfav Vosszen Tafari (Amha Szelasszié) trónörökös adta el a csehszlovákoknak, de később kiderült, hogy nemcsak az övé, hanem a feleségéé is. Ezért felesége később pénzkövetelésekkel lépett fel a CSAFA-val szemben, amelyeket csak nagyon nehezen lehetett leszerelni. Ráadásul a csehszlovákoknak Aszfav trónörökösnek az üzlet menetétől függetlenül évi 25 ezer etióp dollárt (kb. 10 ezer amerikai dollárt) kellett fizetniük, és amennyiben a vállalkozás nyereségessé vált volna, még ezen felül is bizonyos százalékot a haszonból.

A talaj egyébként jó minőségű, humuszban gazdag volt, de probléma volt a felszerelés beszállításával. A kezdeti megállapodás, amelynek értelmében a szükséges gépek, eszközök importja, illetve a farm termékeinek importja vámmentes lett volna, nem teljesült: az üzemanyagra például óriási vámokat vetettek ki, az importcikkekre pedig külön engedély kellett, amelyeket gyakran csak kenőpénzekkel lehetett megszerezni. Az utak rossz minősége miatt problémás volt a szállítás, ami szintén növelte a költségeket. Szintén a kiadási oldalhoz járult

hozzá bizonyos Karebian nevű örmény közvetítő, aki nagy szerepet játszott a projekt létrejöttében, emiatt minden export-, illetve importszállítás után külön jutalék járt neki. A gondokat tetézte, hogy a CSAFA vezérigazgatójával egy 40 éve Etiópiában élő olasz férfit (bizonyos Ertolát) neveztek ki, aki Aszfav bizalmasaként és hitelezőjeként működött.

„Ezt a megbízatást Hala elvtárs¹² szerint azért kapta, hogy a CSAFÁ-ból szerezzen magának pénzt, mert így kívánta a trónörökös adósságát részben visszafizetni. Ezek után könnyen elképzelhető, hogy a CSAFÁ-nál vezérigazgatóként tevékenykedő Ertola úr tevékenysége főleg arra irányul, hogy magának minél többet szerezzen.”¹³

Ha mindez nem lett volna elég, a CSAFA-val a természet sem volt kegyes, és a különféle időjárási anomáliák miatt szinte sosem sikerült teljesíteni az évi kétszeri aratást. A farm területén kis patak futott át, amely azonban az esős évszakban hömpölygő áradattá változott, és elsodort mindent, ami az útjába került. Ennek kiküszöbölésére a CSAFA gátat épített, hogy ne a farmot, hanem a patak túloldalán fekvő földeket öntse el az ár, ahol a beszámoló szerint „félvad törzsek, állattenyésztők élnek. Ezek, hogy káruk kisebb legyen, egyszerűen átvágták a gátakat és így az egész farmot a víz elöntötte.”¹⁴ Az egyébként jól jellemezte az európaiakban megbúvó felsőbbrendűség-tudatot, hogy a csehszlovákoknak nem jutott eszükbe a helyi népcsoportokkal tárgyalni, mielőtt földjeiket és legelőiket elárasztották volna, és csodálkoztak, hogy azok lerombolták a védműveket. Ehhez a problémakörhöz tartozott, hogy a CSAFA által megkapott földek korábban etióp bérlők kezében voltak, akiktől elvették a területet. Mivel a helyiek megélhetésüket veszélyben érezve halálos fenyegetést láttak a CSAFA-ban, ott ártottak annak, ahol tudtak. Így például nem sikerült elég munkást toborozni az ültetvényekre, és a hegyekből kellett hozni a jelentés szerint „hadi törzsekből” embereket. Ezt is Ertola intézte.

„Természetesen munkafegyelemről, munkaidőről, irányításról ezeknél az emberknél nem lehetett beszélni. Legnagyobb munkaidőben fogták magukat

¹² Az addisz-abebai csehszlovák kereskedelmi tanácsos.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Külügyminisztérium, XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004010/2 Csehszlovák–etióp gazdasági együttműködés – külföldi tárgyalásjelentés (1965. július 19.).

¹⁴ MNL OL, Külügyminisztérium, XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004010/2 Csehszlovák–etióp gazdasági együttműködés – külföldi tárgyalásjelentés (1965. július 19.).

és elmentek. Átlagosan egy napra 25-30 piaszter bért kaptak, ami nagyon olcsó bér, de amikor már legközelebb jöttek, ennek a kétszeresét, később három-négy-szeresét is kérték.”¹⁵

„Ha a fent felsorolt bajok nem következtek be és a föld végre termett, akkor a papagályok (sic!) ezrei jöttek és az érett napraforgótermést rövid pár nap alatt megették és tönkretették. Kukoricatermesztésnél pedig, ha a csövek megérték, jöttek a majmok, amelyeket ott lőni nem lehetett és azok a csöveket letördelték és tönkretették a termést.”¹⁶

A tervekben nem szereplő kukoricára egyébként a csehszlovákok akkor tértek át, amikor látták, hogy az olajos magvakból nem lesz semmi. Azt gondolták, így legalább a kukoricát eladják Etiópiában, az árából majd vesznek olajos magvakat, és azt exportálják. Az eredeti kalkuláció jónak tűnt, de amint megjelentek a piacon a nagy mennyiségű kukoricával, annyit esett az árfolyama, hogy már nem érte meg a tranzakció. „Amikor ő [Hala – M. V.] Etiópiában járt, rendet akart csinálni.” Hosszas küzdelem után elérte az etióp illetékeseknél, hogy töröljék el az importvámokat, és az exportengedélyek kiadására is csak részben volt szükség. A kereskedelmi tanácsosnak Aszfav trónörökösét is sikerült meggyőznie, hogy a vállalatot ne 10, hanem csak 15 év után kelljen átadni. Hala fényt derített a CSAFA-n belül zajló szisztematikus lopásokra is. Bár Ertola három fia is a cégnél dolgozott, először úgy tűnt, az Etiópiába kiküldött kilenc cseh alkalmazott, köztük egy könyvelő, akinek minden kifizetést ellen kellett jegyeznie, képes lesz kordában tartani az olaszokat. Kiderült azonban, hogy Ertola egyik fia is könyvelő, és a vállalat kettős könyvelést folytat, ami miatt jelentős összegek áramlottak ki a cégtől. Mindezek alapján Hala „nyomatékosan hangsúlyozta, hogy bármilyen közös vállalkozás Etiópiával csak a legnagyobb elővigyázatossággal létesíthető, mert az általa elmondott problémák mindig fenn fognak állni és emellett még a politikai helyzet is rendkívül bizonytalan.”¹⁷

A csehszlovák partner arról is beszélt, hogy az egyre feszültebb belpolitikai helyzet miatt a kormányzat elsődleges feladata a mezőgazdaság problémáinak

¹⁵ MNL OL, Külügyminisztérium, XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004010/2 Csehszlovák-etióp gazdasági együttműködés – külföldi tárgyalásjelentés (1965. július 19.).

¹⁶ MNL OL, Külügyminisztérium, XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004010/2 Csehszlovák-etióp gazdasági együttműködés – külföldi tárgyalásjelentés (1965. július 19.).

¹⁷ MNL OL, Külügyminisztérium, XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004010/2 Csehszlovák-etióp gazdasági együttműködés – külföldi tárgyalásjelentés (1965. július 19.).

orvoslása – már csak azért is, mert ezen keresztül tartja kézben a császár a feudális urakat. Ahogy a kereskedelmi tanácsos megjegyezte, „az ipari beruházások kevésbé érdeklik őket”. Hala szerint jó példa erre az asszabi szovjet olajfinomító esete, amelyről négy évig tárgyaltak, és csak ekkor írták alá a keretszerződést, pedig a szovjet hitel végig rendelkezésre állt. Már ekkor is felbukkant az a szempont, hogy a császár már nagyon öreg, és *halála esetén súlyos felfordulás várható, főleg, hogy „a trónörökös általában nem tartják alkalmasnak az uralkodásra”*.¹⁸

Mindezek mellett a jelentésből is kitűnik, hogy a csehszlovákok nem akartak mindent Budapest orrára kötni, és a magyar diplomaták bizonyos kérdéseire nem adtak egyenes választ. Nem derült ki például egyértelműen a CSAFA jogállása, ugyanis fény derült arra a nem elhanyagolható tényre, hogy Prága nem az etióp állammal, hanem az Aszfav trónörökös magánvagyonát kezelő irodával kötött szerződést. Nem derült ki, hogy mekkora a csehszlovák, és mekkora az etióp tulajdon a cégben, és hogy az etióp partner mivel járult hozzá a projekthez. Egyedül az derült ki, hogy a működési költségeket a csehek állták, de ezt is dotálni kellett. Öt év alatt a projekt mintegy 1,8 millió amerikai dollár veszteséget termelt, és Halától az is kiderült, hogy a szerződés mögött nem állt garancia (Etióp Nemzeti Bank stb.). Ezt Prága megpróbálta úgy ellensúlyozni, hogy a trónörököstől csikar ki garanciát – különösebb eredmény nélkül, mert Aszfav – elővéve az aduászt – „kijelentette, hogy a személye a legnagyobb garancia”.¹⁹ Ez megint csak jól megvilágította, milyen kihívásokkal kellett számolni egy industrializált szocialista ország, illetve a még mindig döntően feudális hatalmi mechanizmusok alapján működő Etiópia találkozásokor.

Hala története kapcsán felmerül az olvasóban, vajon a kereskedelmi tanácsos nem szándékosan festette-e ilyen sötétre a képet annak érdekében, hogy a magyarokat mint vetélytársakat elijessze a magasföldi kalandtól. Ennek azonban ellentmond, hogy az etióp mezőgazdasági szektor olyan mértékű lehetőségeket kívánt a külső befektetésre, amelyeket nemhogy a szocialista blokk, de a tőkés államok sem tudtak kiaknázni: a beszámolók szerint ekkor az ország területének alig 10%-át (!) művelték, és bár óriási térségek valóban alkalmatlanok voltak a termelésre, még mindig több tízmillió hektárnyi föld várt feltöresésre. Nem elképzelhetetlen persze, hogy a csehszlovákok pusztá rosszindulatból és féltékenységből akarták késleltetni a magyarok érkezését. A legvalószínűbb forgatókönyv azonban az, hogy egész

¹⁸ MNL OL, Külügyminisztérium, XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004010/2 Csehszlovák-etióp gazdasági együttműködés – külföldi tárgyalásjelentés (1965. július 19.).

¹⁹ MNL OL, Külügyminisztérium, XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 004010/2 Csehszlovák-etióp gazdasági együttműködés – külföldi tárgyalásjelentés (1965. július 19.).

egyszerűen szégyellték a kudarcot, amelyhez saját naivitásuk és felkészületlenségük is hozzájárult, ezért nem adtak világos magyarázatot egyes kérdésekre.

Egy dolog azonban – függetlenül a csehszlovák diplomaták szándékaitól – jól átszűrődött a beszámolón: nevezetesen, hogy Etiópia nem lesz könnyű terep a vállalkozásokhoz, és a befektetőknek csak komoly és alapos előkészítés után szabad belevágniuk az esetleges projektekbe, ha nem akarnak a csehszlovákokéhoz hasonló pénztemetőt. Ez aztán fontos hivatkozási pont lett azon magyar szervek számára, amelyek kerülni akarták a kockázatos kelet-afrikai piacokat, és inkább az ismertebb relációkba fektettek volna összegeket. Ez azonban már egy másik történet.

Felhasznált irodalom

- MUEHLENBECK, Philip (2016): *Czechoslovakia in Africa, 1948–1968*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-56666-9>
- YORDANOV, Radoslav A. (2016): *The Soviet Union and the Horn of Africa during the Cold War*. Lanham, MD: Lexington Books.